

ERDÉLYI MÚZEUM

IX. kötet.

1892.

I. füzet.

Szabó Károly emlékezete.*)

Ma hatvanhét éve, hogy először pillantá meg az alföldi róna szép egét a honnak oly hű és jó fia, egyetemünknek immár letűnt fényes csillaga: *Szabó Károly*. Egyszerű család adta a hazának, szerény reformatus papi család: bő áldású termőföldre a nagyra hivatott tehetségnek, lángoló honszerelemnek! Származási rendje egybehangzó oly sokéval szellemi nagyjaink közül: a nagyatyja még az ekeszarvát, az atya már a bibliát tartja kezében, a fiú lángelméje pedig egy nemzet szellemi előhaladásában szolgál vezérszövévénkül s túl világít hazája határain. — A nagyatyja: Szabó István a somogy megyei Visontán született és élt, mint egyszerű földmives, csekélyke föld tulajdonosa, de egész környék bizalmának letéteményese. Messze feküdt szülőföldétől Békés-Gyula, pedig földieinek baromvásáraitól szerették marháikat beszerezni. Nem egyszer Szabó Istvánra bízták tehát, nem csak a falu, hanem a környék kis gazdáinak is pénzüket, talán összes vagyonukat, hogy menjen el helyettük a vásárra. Biztak jó szemében, becsületében, — s ő mindannyiszor pontosan meg is jelent a 80—100 darab nagy lábas jószággal, kielégítve mindenki vágyát, s bizony sokszor életkérdést oldva meg egyúttal.

Szerette volna a szegény földmives fiát, Mihályt taníttatni, mert tiszteletes uram tehetséget s szorgalmat látott benne, de még gondolni sem igen mert reá, ha szűk anyagi viszonyai jutottak eszébe. Mégis csak talált módot a jó tiszteletes. Csurgón éppen meghalt a kántor, besegítette hát helyébe a jó hangú gyermeket, ki aztán

*) Fölvastatott a kolozsvári m. kir. tud.-egyetemnek 1891. decz. 14-ikén tartott emlékünnepe.

énekelt s végezte a temetési és templomi szolgálatot a kántor helyett. Ezért olyan ellátást nyert, mely mellett tanulhatott. De az ifjú nem sokára többre vágyott: Debreczenbe! Atyja megtette a tőle kitelhetőt: eladta egyik tináját s áráért a fiú szívesen lemondott testvérei javára minden örökségi jogáról. Megtette még azt is az apa, hogy szekeren szállította el egy napi járó földre. Itt aztán áldását adva fiára, a világnak bocsátá. — De messze volt még a kálvinista Róma: mire a fiú gyalog oda ért, még beiratkozhatott ugyan első éves diáknak, de lakást a collegiumban már nem nyerhetett. Egy szintén somogy-megyei diákkal együtt a város végén fogadtak hát szállást. Egy szegény öreg asszony osztá meg velük egyetlen szobáját s engedte meg, hogy esténként mécese mellett tanulhassanak. De a tinó ára néhány hónap alatt elfogyott, mert a jobbára barna kenyérből álló eleségen kívül kellett szállásra, könyvre, ruhára is! A két ifjúnak csak egy-egy váltó forintja volt már, de ehhez nem akartak nyulni: legyen — úgy mondák — koporsóra, ha éhen kell halniok. És ez nem pusztá szólam, hanem komoly elhatározás vala, úgy hogy midőn a szegény öreg asszony napi munkájáról egy este haza tért, megdöbbenve vette észre, hogy diákjai még halványabbak, még bágyadtabbak, mint rendesen. Faggatásaira hallania kellett, hogy a fiúk már 48 órája egy falatot sem ettek. A jó öreg asszony sírva fakadt, kivetteládájából félnél kisebb kenyerét: „Egyenek, egyenek bátran, lakjanak jól,“ mondá — jó az isten, majd ad nekem is, maguknak is!“ Reggel aztán sietett a rector-professorhoz s megtámadta: hogyan nézi el, hogy éhen haljon a két diák, a kiknél jobb erkölcsű, szorgalmasabb nincs az egész collegiumban!“ A rector azonnal hivatá az ifjakat, lakást rendelt számukra a collegiumban s magán tanítványokat.

Nem látott többé szükségét Szabó Mihály, mert ezután szorgalma nyomában mindenütt jutalom járt. Mint kitűnően végzett theologust a hódmezővásárhelyi egyház kis professornak vitte ki a szokásos három évre. Ennek lejártával rendes professori állásra választotta meg az egyházi előjáróság. De ő nem fogadta el az állást, mert választása nem volt egyhangú: *egy* szavazat másra adatott! — Talán arra gondolt, hogy behozza azt az *egy* szavazatot is, ha gyarapítja minőségét. E czélból külföldi egyetemre indult. Rosszkor, mert az az idő volt, midőn a nyugaton terjedező szabad gondolkozásnak akármilyen csekély térfoglalása rémlátomásokat keltett I. Ferenczben,

ki aztán tőle telhetőleg igyekezett hazánkat elzárni a külföldi közlekedéstől, hogy a gyűlölt szabadelvű törekvések át ne ültetessenek. A protestans ifjakat eltiltotta a külföldi egyetemek látogatásától, a a kinn levők baza rendeltettek. Szabó Mihály sem mehetett tovább Bécsnél. Visszatért s nem sokára elfogadta a körös-tarcsai lelkészi állomást Békésmegyében. Rövid idő múlva a jó jövedelmű papi állomásmánál még különbet is nyerhetett volna. De népe megszerette s el sem is eresztette a szép beszédű, mindenkinek jó tanácsosal szolgáló, eszes, tanult, finom tapintatú és egyenes lelkű papot. Méltányolta ő is a jó erkölcsű, tiszta reformált vallású nép vonzalmát s holta napjáig nála maradt, viselvén egyúttal a negyvenes évek óta a békésbánáti egyházmegyében pénztárosi, később 1862-ben történt haláláig a tanácsbirósági tisztet.

Feleségül vette Tószegi Péternek, Hódmezővásárhely közszere-
tetben álló pénztárosának leányát, Zsuzsánnát. E házasság gyümölcse két fiú volt: az idősebb Mihály, Hódmezővásárhelynek volt polgármestere, jeles elbeszélő, töről metszett magyarságú rajzolója a magyar népeletnek s e mellett jeles Goethe-fordító. Az ifjabb fiú, Károly 1824. deczember 14-kén született, élénk s mindent tudni vágyó gyermek. Az atyai ház légkörének, melyről a tarcsai lelkész élet-történetéből vett vonások már tájékoztatót nyújthattak, a legjótékonyabban kellett reá hatnia. A munkás atya, ki maga teremté magát, szóval tettel csak a jót és igazat gyakorolva, fiait is a munkának, a nyílt becsületes életnek nevelé. Az édes anya hasonlóképpen a jó magvait hintegeté gyermekeibe. Jeles férfiak rendszerint kiváló anyával dicsekedhetnek s múltjukra emlékezve, méltán mondhatják, hogy a férfi életét eldöntő ifjui nemes törekvések fő ösztönzője az az igyekzet volt, melylyel az édes anyának szorgalmukkal örömet ohajtottak szerezni. A tarcsai tiszteletes asszony gyöngédségével, finom tapintatával emberséges érzelmeket csepegtetett gyermekeibe s mint magosabb míveltségű atyának gonddal nevelt leánya, maga is érdeklél kísérte gyermekei szellemi előhaladását. Mert bár fáradhatatlan gazdasszony volt s naphosszat végezte mindazt, a mivel csak egy alföldi magyar nő foglalkozni szokott: jutott idejéből az olvasásra is. Ezen felül a ház gyakori szálló vendégeinek szívesen látására.

E vendégeknek egyike volt egy alkalommal Hohenlohe herczeg, a nagyváradi kanonok, a császári család rokona, a magnetizör és

csodatevő. Bécsből haza utaztában a szives vendéglátó papi házba szállott. A kis Károly éppen beteg volt, teste mód nélkül eldagadt s a környék orvosai lemondtak róla. A herczeg megtudván a dolgot s mint a családi hagyományból következtetni lehet, a massage-gyógymódot használva, meggyógyította a beteget.¹⁾ „Imádkozzanak érettem“ szavakkal vált el a boldog szülőktől. És a protestáns pap és jó magyar hazafi hitvesével együtt rendes imájába foglalta a katolikus kanonokot és a császári ház rokonát.

¹⁾ Jónak látom vonal alatt csatolni egyes jegyzeteket, a melyek az emlékbeszéd szövegébe nem voltak fölvehetők, de a melyek mégis figyelmet érdemelnek. — Itt először is megjegyzem, hogy Szabó Károly gyermek és ifjukori életére, valamint a szabadságharcz alatti élményeire vonatkozó adatok nagyobb részét bátyja: Szabó Mihály szives közléseiből merítettem. Hozzám intézett leveléből ide iktatom a Hohenlohe herczeg látogatásának érdekes leírását egész terjedelmében. A beteg gyermeket mindennap két orvos látogatta meg: a mezőberényi és körös-ladányi, de hiában való volt minden törekvésük, hogy a beteget izzadásba hozzák. . . . „A herczeg inassal, szakácsal és társzekérrel útazott. Szakácsa engedelmet kért anyámtól a vacsora készítésére, de nem nyert, bejelentette ezt urának s kérte, ne kelljen előszednie az ezüst evőeszközöket, melyeket útközben nem gondolhatott úgy, mint otthon, s a pap házánál fényesebb, azaz tisztább az asztali készlet. A herczeg elrendelte hát, hogy mindent a háziakra kell bízni. Mikor a vacsorát feladta anyám, a herczeg nem akart leülni, míg anyám helyet nem foglal. Anyám bocsánatot kért, mondván, hogy a konyhára is kell gondolnia, de beteg gyermekéhez is be kell tekintenie. „Hol van? — kérdezte a herczeg — a beteg az első.“ Kimentek a beteghez, a herczeg megtapogatta a gyermek homlokát, megmondta hány éves, hány hónapos, mióta szenved, minő volt a betegség eddigi folyása s hozzátette: „meg fog gyógyulni, vacsoráljunk nyugodtan, s leül velünk tiszteletes asszony is.“ Anyám örömében könnyezve engedelmeskedett. Vacsora után előhozatta a herczeg házi gyógyszerárát s a viasz gyertyákat, kihúzta az ágyat a faltól, az ágy két sarkához állította szüleimet, a másik két sarkára inasát és szakácsát s égő viaszgyertyát adott kezökbe. Apám nem fogadta el a gyertyát, mondván: „Bocsásson meg herczeg, tudományának hallottam hírét s abban hiszek is; — de protestáns pap vagyok.“ — „Kérem, válaszolt a herczeg, tessék beküldeni egy cselédet, — így szoktam.“ — Anyámat figyelmeztette a herczeg, figyeljen, mert kétszer úgy kell megkennie a gyermeket, a saját imádsága mondása mellett, a mint most ő teszi, s ezzel egy üvegből tiszta víznek látszó szert vett ujjai hegyére s a homloktól lefelé húzogatva, gyöngéden érintgette ujjaival a gyermek testét, folytonosan mormogva imáját. Midőn más szobába távoztak, megmondá, mikorra kezd izzadni a gyermek, minő lesz a gyógyulás lefolyása s mikor lehet ki a beteg ágyából; hogy egyik fülével egész életében nehezen fog hallani. . . . És minden úgy történt, a mint a kanonok megmondotta.“

Az emberiség és vallási türelem nemzetünknek ősi erényei. De hej! csak keserőséggel emelhetette tekintetét a magyar arra a házra, a melyet a gondviselés élére állított s melytől a nemzetnek boldogítását kellett volna várnia. És éppen I. Ferencz alatt! Az ő uralkodásának eleje a francia forradalom legmelegebb napjaira esett, arra az időre, midőn a forradalom tiszta lángját sötéten gomolygó füst s korom szennyezék be, midőn a szélsők bemocsokolák a szabadság szentséges eszméjét. Ferencz undorral fordult el e mocsoktól, elrémítették a pusztító lángok, s a trón távolából nem tudá többé észre venni a szabadságnak életet adó tüzét és kárhozatban fogamzott-nak hitt már ezután minden szabadabb eszmét. S ha nemzetünk hivatottjai az ország elmaradt állapotainak fejlesztése érdekében az önerő-kifejtés módjait tervezgeték, ezek visszafojtására kéznél volt az egész országot behálózó kémek és feladók serege, s ha kellett, börtön, bakó. A féltékeny és gyanakvó fejedelem elnyomott, háttérbe szorított a kormányzás körül minden tehetséget, csak a középszerűség érvényesült alatta. S rendszere túlélte őt, egy félszazadra rontván meg a közállapotokat. — De még genialisabb zsarnokok is, mint Ferencz, vallottak utóbb kudarcot törekvéseikkel. A nemzet- s a szabadságellenes rendszer csak élesztette a hazafias lángot, a szabadabb levegő óhajtatását s ezekkel együtt a trón iránti keserűséget. E fájdalom-, vágy- és reményteljes kor légkörét szíván a gyermek Szabó Károly a szülői házban; mint iskolás fiú pedig együtt tanulván a körös-tarcsai jó erkölcsű, tiszta magyar nép gyermekeivel: hússá és vérré lett benne az a typicus magyar jellem, mely a későbbi tudós minden munkájából, minden sorából sugárzik élénk.¹⁾

¹⁾ Az élénk és tudni vágyó gyermek az iskolában is a legszorgalmasabb, 70—80 gyermek közt a legjelesebb volt. Atyja kérte ugyan tanítóit, hogy ne tegyék elsőnek, ha csak van más elsőnek valójuk, mert hát könnyen azt hitenék társai, hogy azért első, mert a pap fia. A tanítók azonban azt felelték, hogy maguk a gyermekek átlátnák igazságtalanságukat, ha Károlynak, a ki a többenél mindnél sokkal szorgalmasabb s értelmesebb s a kit mind szeretnek, valakit elébe tennének. — A gyermek erős akaraterejének mulatságos bizonyítékai a következő párbeszédék. Mintegy 3 éves lehetett, midőn, ha kérdezték tőle: mi leszel, mindig azt válaszolta: „tiszteletes.“ Az nem lehetsz, vetette ellene atyja, bátyád lesz az, ha én meghalok, s nem kell két pap.“ „Mégis az leszek,“ válaszolt, — a *tanyán!*“ Később katona akart lenni. „Levág az ellenség“ mondta az anyja. „Én vágom le.“ — „De nagy kardja van.“ — „Nagyobb lesz nekem.“ — „De puskája is lesz.“ — „Nekem az is nagyobb lesz.“

Elemi iskolái végeztével 1833-ban atyja Debreczenbe küldötte. Neki nem kellett már itt anyagi gondokkal küzdenie. Atyja oly jólétben tartotta fiait, hogy egy gazdag földesúr sem különben. Igen, mert nemcsak jó pap, de jó gazda is volt s a papi jószágok megszorozódtak keze alatt.

Fia gymnasiumi tanulmányait Debreczenben végezte 1842-ben. kitűnő eredménnyel. A collegiumban azon szakoknak, a melyeknek művelése hódította el utóbb az ő tehetségeit is: a latin és görög nyelvnek, valamint a történelemnek tanára, a híres Péczely Józsefnek hasonnevű fia volt, szép irályú, akkoriban jó nevű történetiró és kitűnő előadó. Jeles történetirók közös vonása, hogy koruk közéletében tevékeny részt vesznek, vagy az iránt legalább különös érdekeltséget tanusítanak. Szabó Károlyt a muzsáknak nem csak egyike vonzotta, míg végül Klio hódítá meg, de ez iránti hajlamának, a történetírásra természetének jeleivel már kora ifjúságában találkozzunk. Nem elégedett meg, hogy tanára előadásai föltárták előtte a multak tanuságait, hogy az otthon töltött szünidők alatt szorgalmasan forgatott s kivonatolt történelmi munkákat, hanem elment oda is, hol a történelem maga keletkezik. A debreczeni időzés utolsó évében, az 1842-ik év tavaszán egyik diák-pajtásával, majd pedig bátyjával együtt a magyar alkotmányos élet classicus földére: Erdélybe vándorol gyalog, hogy jelen lehessen a kolozsvári 1841—43-iki országgyűlésen. Itt egyaránt találkozott lelkesítő és lehangoló jelenségekkel. Az 1834-iki erős ellenzék elhallgatott s a sérelmi politika helyett Erdély is, mint Magyarország a kor sürgette reformok felé fordítá figyelmét. Dicséretes buzgalmat fejtett ki a nyelv kérdésében, erős nemzeti érzülettel sürgetvén a magyar nyelv uralmát a törvényhozásban, közigazgatásban, iskolákban. De szűkkeblű magatartást tanusított az unio s az urbéri reformok égető kérdéseivel szemben. Jó és rossz azonban csak fokozható egy lelkes ifjú tettvágyát s még ezen év végén Késmárkon látjuk őt, hogy az itteni evang. lyceumban a közpályát majdan előtte megnyitó jogtudományokra készüljön, a német ajkú városban pedig a német nyelvben gyakorolja magát, Ugyanezen évben foglalta el a lyceum egyetlen jogi tanszékét Hunfalvy Pál, ki nagy tehetsége és tudománya mellett nemes buzgalommal csüngvén pályáján, nem elégedett meg hazánk jogviszonyainak és törvényeinek tételes ismertetésével, hanem magasabb színvonalra

helyezkedve, igyekezett tanítványai előtt mind a hazai, mind az egyetemes jogfejlődés éltető eszméit, egyetemes irányelveit kideríteni. Politikai előadásában nem mulasztotta el Montesquieu, Rousseau, Hume, Smith Ádám, Fichte, List stb. tanait kellő méltatásban részesíteni, de legszivesebben Platót és Aristotelest magyarázta, igyekeztén az ifjúságban a classicus tanulmányok iránt kelteni lelkesedést. Törekvése legjobb talajra Szabó Károlyban talált, kiben állandó előszeretettel támasztott a hellén classicusok iránt, úgy hogy a jogra készülő ifjú már többnyire a görög írókkal foglalatoskodik. — Bár német szóra ment, „hű és munkás“ tagja lett a Hunfalvy elnöklete alatt működött „Magyar nyelvgyakorló társaság“-nak, mint ilyen írja 40–50 darabból álló, kéziratban máig fenmaradt versgyűjteményét. 1843 júniusában kitűnő sikerrel tévén le jogi vizsgáit, egy évig még Késmárkon joggyakornok. Mint ilyen veszen búcsút Késmárktól, hogy a következő évben tovább folytassa a jogi pályát Pozsonyban, de szíve ezalatt már más muzsának áldozott.

Az 1845-ik év folyamában még megszerzi kitűnő vizsgák után a köz- és váltó ügyvédi okleveleket s tényleg gyakorlatába lép e pályának, de már elűtő hajlamai, érzékeny szíve sem ígértek neki húzamos foglalkozást e téren. Korán válság elé jutott. Egy szegény asszony ellen kellett volna végrehajtást eszközölnie, de a szerencsétlen rimánkodott s a gyöngéd szívű fiatal ügyvéd félbeszakítván az eljárást, végképp hátat fordított a nem neki való pályának. „És az ügyvédi diplomát akkor — mint később mondá, ha élete e szakáról kivételképpen beszélt — a láda fenekére csaptam, — nem is vettem soha többet elé!“ Nem dicsekedett vele, sőt nem is igen emlegette, hogy ő ügyvéd volt valaha. Nagy bizalommal kellett lennie az iránt, kinek feltárta életének e titkát.

1846. január 27-ikén elhangzott az emlékezetes szózat: *Tengerhez magyar, el a tengerhez!* és Szabó Károly ifjú álma a megvalósulás előtt állott. Költői lelke régóta csüngött a tengerész-pályán, de hát mindeddig nehezen szánhatta magát reá az, ki olyan pályát kívánt választani, melyen hazájának tehessen szolgálatot. De most már néhány éves volt a fiumei vasút kérdése. Elmaradottságunk okai, kulturalis fejlődésünk akadályai közt egyik legfontosabb volt az akkoriban annyit emlegetett *nervus rerum gerendarum*, valamint ama módok hiánya, melyek által az ország meglevő vagy könnyen

fokozható kereskedelmi productumai értékesíthetők lettek volna. Ezen akartak segíteni jebbaink, midőn kiviteli czikkeink számára Fiume útján a nyugati piacokra könnyű szállítási vonalat törekedtek nyitni. Nehéz vállalkozás a kormány miatt, melynek beczéztetett gyermeke: Triest kedvéért háttérbe kellett szorulnia Fiuménak, az osztrák tartományok olcsó ellátása kedvéért a magyar gazdasági érdekeknek. De hát volt-e akkor könnyű feladat hazánk emelését, fejlesztését czélozó? Azért megtalálta mégis mindenik harczosait: vezéreket és közkatonákat, kik több-kevesebb sikerrel, de egyenlően szent lelkesedéssel küzdöttek. S itt is, mint annyi más nemes törekvésben, Kossuth vitte a vezérszerepet. Ama szózat is egy czikk a hosszú sorozatból, a melyet ő a pest-fiumei, vagy legalább a vukovár-fiumei vasút elkészítése érdekében írt, egy mozzanat a már évek óta folytatott agitatióból. A szózat visszhangra talált a közönségben s néhány hét múlva egy más tolltól a *Heti Lapban*, hol ama szózat is megjelent, már egyenes felhívást olvasunk a magyar ifjúsághoz, melyben ez buzdíttatik, hogy ne szaporítsa az ügyvédek nyomorgó seregét, hanem menjen a tengerész-pályára. „Lépjetek ki a tengerre — mondja a lelkes czikk — s áldani fogjátok istent, a természetet, a magyar hazát, mely tengerrel bir s dicsőséget szereztek önmagatoknak, nemzeteteknek.“

Szabó Károly döntött. De nehéz küzdelmet kellett kiállania a szülők ellenzése miatt. Hogyan is képzelhették volna ők gyermekeiket boldogoknak kívül az édes hazán, a messze tengeren? Mert Károlylyal bátyja is menni akart. Utóbb mégis engedett, de Károly akaratereje, forró vágye győzedelmeskedett. Hiába emlegette atyja Horatius dalát a hullámok hányta hajóról: a classicus műveltségű ifjún már ez sem fogott. Atyja segítségével tehát egy békés-gyulai volt iskolatársával együtt Fiuméba utazott, hogy az ottani tengerészeti tanintézetbe lépjen. 1846. máj. 12-kén e szép sorokkal vezetibe fiumei naplóját: „Leghőbb vágyam, mely serdülő korom öröm- s reményteljes éveiben mint távol mosolygó tündérkép merült föl s később, minél inkább tágult gondolkozásom s tapasztalásom köre, annál tisztultabb és határozottabb színben állott lelkem előtt, e vágyam, melylyel éltem szerencséjét s lelkem boldogságát képzelém, reménylém s mintegy hívém összeforradva — hála az égnek s áldás érette szüleimnek — teljesült. — Itt állok a magyar tengerparton,

fölvirágzandó hazánk e szűk, de roppant fontosságú fokhelyében, a Magyar Korona gyöngyének neveztetni szokott Fiumében. — Oh bár e gyöngy büszkén ragyoghatna a múlt századok por- és rozsdáiból fényesen kitisztulandó ősi korona homlokán! Mosolygó szép, de tünde volt a gyermek ábrándja, lángolóbb, de tisztább lett éveivel együtt az ifjú lelkesedése, míg nem hangzott a kor fölhívó szózata, s szilárdul fölemelkedett lelkem előtt a kitűzött nehéz, de szép cél, mely felé a munka s tett mezején férfiúi erő s kitartással törekedni fogadtam és igyekszem. E cél hazámat a tengerészet magasztos, de viharteljes pályáján szolgálni! Mit tejjend a haza fiaiért, kik erejüket s életüket közvetve az ő jóléte, ereje, s dicsőségének oltárára szentelik és áldozzák, szorongó kebellet, de reménylve s bízva várom el. A hon, mely tengerészetét emelni nem akarná, önmagát akarná sülyeszteni!“

A tulajdonképpen gyakorlati pályára nem termett ifjú egész hévvel hányja-veti magában az anyagi kultúra minden előnyét s lelkesedéssel gondol arra, hogy az országnak majdan fellendülő tengerészete, kereskedelme mint fogja hazája erejét megsokszorozni. Mélyen megható az a hazafias láng, mely az idegen ajkú városban, mint naplójából kitűnik, minden léptét kísérte. Ha váratlanul magyar czimert pillant meg, magyar dalt hall: hazafias megindulás vesz rajta erőt; ha apróbb tengeri kalandokra rándul ki honfitársaival: a tenger síma tükrén magyar dalra nyílik ajkuk s társaival együtt fájdalommal kérdezi: „mikor volt az az idő, midőn e tenger habjai fölött magyar hangokat zangettek vissza Magyarhon partjainak bércfalai?“ némák maradtak, mert a küzelmultból — mint írja — kedveszöleg felelni egyikük sem tudhatott. De „hogy lesz ily idő — tevé utána — reménylenünk kell és hinnünk mondhatlanul jól esett.“ Majd fájdalmasan gondol arra, hogy bár Dalmatia közjogilag a Magyar Korona alá tartozik, „tettleg a kormány erőhatalma s a nemzet gyengesége miatt az Oesterreichische Verfassung alá nyomattak.“ De bizton hiszi, hogy egykor vissza fognak csatoltatni. S midőn a tengerészeti tanintézetben megfeszített szorgalommal tanult, megint a nemzeti becsület sarkalta. Nem eredménytelenül. Mert bár küzdött az idegen nyelvvel s nagy fáradságába került az otthon elhanyagolt mathesisben kellő előhaladást tenni, békésnyulai társával, tanáraiknak valóságos csodálkozására, a legjobb tanulói voltak az intézetnek, Szabó Károly társánál is jobb.

Lelkesedéssel, erős akarattal csüngött pályáján. De a sors még erősebb volt. Már bevégezte az első cursust, midőn az ifjú tengerész a meleg napok beálltával súlyos beteg lőn. Orvosai az éghajlatnak tulajdonították, kijelentvén, hogy azonnal szükséges távoznia s csak évek mulva tehetne újabb kísérletet. Nehány hétig daczolt a kórral, de hiába való volt a legjoab akarat. „Határoznom kellett. — Irja naplójában. — Minek irjam le a küzdelmet, melybe e határozat kétség és remény közt ingadozó lelkemnek került; s képes lehetne-e tollam azt híven rajzolni? — Az orvosnak mind orvosi, mind baráti tanácsa egyhangulag s határozottan az volt, menjek vissza hazámba, de nem annyira ez, mint egy más tekintet edzette meg lelkem erejét, hogy képes lehessen lemondani reményeimről s vágyaimról. Szüleimre gondoltam, kik értem mindent áldoztak s áldozni készek, s érettök ne tudtam volna én csak lemondani? S ha a balszerencse majd üldözni fogna, ha betegen, elhagyatva távol világrészekben kellene majd nyomorganom, anyámnak honn értem hullatott könnyei lelkemet ezer mérföldnyi távolban is élesen égetnék. Mennyit aggódhatott, mennyit kesergett csak eddig is miattam!”

Negyed évi tengerész-pálya után mélyen lehangolva és elcsigázva lepte meg szüleit, kiket gyöngédségből nem tudatott állapota felől. Egy jeles orvos szöllő-curát ajánlott neki. Éppen jókor, mert a szöllő meg volt érve. Kiköltözött tehát atyja szöllőjébe, s itt kaszámra ette a szöllőt, minden más ételtől tartózkodva. A gyógymód sikerült, súlyos bajából a beteg teljesen felépült. Önérzettel emlegette aztán, ezelőtt csak néhány évvel is, hogy azóta még fél napig sem volt beteg.

A volt tengerész otthon ismét neki adta magát classicusainak. Thukydidest, a történetírásban minden időknek e nagy mesterét fordítgatá.

1847 tavaszán Toldy Ferencz m. tud. akadémiai titoknok és egyetemi könyvtár-felügyelő meghívására — kívül előbb is személyes ismeretségben volt — Pestre költözött s egészen irodalmi munkásságra adván magát, a „Magyar Tudósok Tára“ czím alatt tervezett mű munkatársa lett.¹⁾ E vállalat czélja volt az összes magyar írók

¹⁾ Egy saját kézírású életrajzi fogalmazvány szerint. Tehát nem az ügyvédi pályát akarta folytatni, mint az Akadémiai Értesítőbe foglalt életrajza adja elő, s mint a családi traditio is tartja. A megunt ügyvédi pálya folytatása csak

életrajzát és munkáik jegyzékét adni. Szabó Károly 1848 vége feléig Toldynál lakván, mintegy másfél év alatt 8 kötetnyi életrajzot írt. A mű azonban a H betűnél félben maradt s kiadásra soha sem került. Így hát első írói fellépte a nyilvánosság előtt a Kisfaludy-Társaság lapjában, a *Szépirodalmi Szemlében* történt, melynek 1847. évi deczemberi számaiban bírálatot írt Szücs István Sophokles-fordításairól. Sok dicséretben részesíti a fordítást, de kimutatja hibáit is és helyreigazítja. Majd 1848-ban *Thukydides* II. könyvének fordítását olvasta fel a Kisfaludy-Társaságban. Ugyanide nyújtá be műfordításait: *Sophoklestől* Oidipusz királyt, *Euripidestől* Elektrát, Iphigeniát Aulisban és Iphigeniát Taurisban. A két utóbbi meg is jelent a társaság Hellén Könyvtárában, 1849-ben. Sophokles Oidipusz királya azonban csak 1857-ben a nagy-kőrösi helyv. hitv. főgymnasium Tudósítványában.

1848 első felében Békés városa tiszti ügyészének választotta. Meg is jelent a választók meghívására, de csak annak kijelentése végett, hogy nem fogadja el a kínált hivatalt. Nem, mert becsületbeli dolognak tartotta. Akkoriban történt ugyanis, hogy a végletekre jutott Táncsics Mihály Békésben járván, kivezettette magát a köznép soraiból való elégedetlennel a határra, s miután annak legmagasabb pontjáról megmutogattatta magának a határ kiterjedését, felbízta környezetét, hogy „mindez a kendteké, egy talpalattnyihoz sincs joga az uraságnak, megnyerik kendtek mind, csak jó fiscalisuk legyen s az meg ne esalja kendteket!” Ilyen feladat állott Szabó Károly előtt, de ő a városháza udvarán összegyűlt népnek kijelentette, hogy olyanra, mit ki nem vihetne, nem vállalkozik, népámító nem akar lenni. Igyekezett hát felvilágosítója lenni, a mennyiben az év második felében zszurnalista lett, a Bajza *Kossuth Hírlapjájának* munkatársa.

De majd bekövetkeztek a nagy napok, mikor vérrel kellett szolgálni a hazát. Szabó Károly is felcserélte hát a tollat karddal s boldognak érezte magát, hogy életét szentelheti hazájának.

Békésvármegye négy önkéntes nemzetőr századot állított ki hoszszabb idei szolgálatra. *Zsiros tarisznyásoknak* nevezték el a honvédek, de a gúnynevet utóbb maguk is önérzettel használták, mert becsületet

ürügy lehetett. Az említett életrajzot valószínűleg kőrösi tanársága alatt írta, midőn a kormány bekövetelte mindenfelé a tanárok életrajzát. Sz. K. a magának adatait úgy csoportosítja, hogy a forradalomban való részvétele ne tűnjék ki, de egyebekben a tényeknek megfelelő.

hoztak reá, a bánati táborozás alatt több csatában vitézül megállván helyüket. Az elsők közt Szabó Károly. A főhadnagyságig vitte fel, s mint ilyen, néhány hónapig volt segédtisztje Okolicsny őrnagynak. Felhasználták tehetségét a dandársági hivatalos irományok, levelezések szerkesztésében s katonai bizonyítványa itt is kiemelte fáradhatatlan munkásságát. De e mellett megtette a magáét a csatatéren is. Beszéli azt az eredeti vonását, hogy már hadnagy volt, mégis csaták alkalmával szuronyos puskáját használta, s a tiszti kardot fogpiszkálónak nevezvén, azt mondta: „rohamban csak a szuronyos puska jó kézbeli, őrnagy úr pedig néha-néha rohamra vezényel.“

Pap János volt honvéd-kapitány beszélte, hogy századával Sz. Tamás környékén egy töltést védvén nagy tömeg szerb és rác ellen, töltényük csaknem elfogyott, úgy hogy már alig lőhetett 4-ik, 5-ik emberük, s küszöbön állott bekerítettésük, midőn Szabó Károly 40 nemzetőr élén az ellenség golyózápora közt lőszert szállított számukra, s maga is egy csomagot emelve, kiáltott: „Ne félj honvéd, van puska-por, golyó!“ „Éljen a zsiros tarisznyás!“ volt a riadó válasz, az eredmény pedig az ellenség futamodása.

És nem feledkezett meg classicusairól a táborban sem. Csata után szemtanuk előadása szerint előkereste őket a társzekérről s a gyepen végig nyulva, gyönyörűséggel forgatá. Jellemző a Szerviczky-kastélyban történt kaland. Magyar-Kanizsán töltött néhány napot a négy század nemzetőr, egy század gyalog-honvéddel, egy század hódmezővásárhelyi nemzetőrrel és némi huszársággal együtt. A tisztek a rác táborba futott Szerviczky kastélyában étkeztek. Egyszer ebéd után zaj van a kastélyban: a honvédek betörték a gazdag könyvtárba. Szabó Károly oda sietvén, látja mint szórják szét a bakák a polczokról a könyveket s felkiált: „Takarodj innen honvéd! Nincs itt neked való!“ Ő pedig magával vitt vagy négy darab becsesebb kiadású görög könyvet. A kastély közprédául esett, legjobb helyre bizonynyal a Szabó Károly zsákmánya jutott. Az őrnagy a telivér lovakat foglalta le magának, s közülök adott aztán Szabó Károlynak is, mint segédtisztjének, egy szürke mént.

A nemzetőröktől, úgy látszik, a honvédséghez akart átmenni, mert 1849 jul. 15-én keltezve bizonyítványt állíttat ki magának őrnagy által, ki dicsérvén minden irányban kiváló szolgálatait „mint a hadi ügyekbe tudományosan is avatott egyént a honvéd hadseregnél

bármely pillanatban alkalmazható, s kiképzett főtiszt gyanánt a katonai felsőbb parancsnokságok figyelmébe ajánlja.“

A szép bizonyítványnak azonban hasznát nem vehette, sőt csakhamar rejtegetnie kellett . . . A nagy katastropha után darabig bujdokolva, majd egy napon szomorúan vonult be atyja udvarára a SzerVICZKY-féle gyönyörű ménen. Leszállott róla, nyakára borult, megcsókolá s többé feléje se ment az ezreket érő állatnak, tudni sem akart róla! Más idők, más munkakör előtt állott.

Vége volt a dicső kornak! A hősök karja lehanyatlott, a lélek tehetett még valamit!

A volt főhadnagy a mint kisóhajtotta magát szülei kebelén, elvonult atyja belső szobájába s szorgalmasabban olvasá a hellén írókat, mint valaha.

Hellén tudománya lett ezutáni pályájának irányzója. Nyelvismereire való tekintetből báró Gehringer Magyarország teljhatalmu császári commissariusának engedélye folytán 1850 tavaszán a pesti egyetemi könyvtárban díjtalan könyvtártiszt-segédde néveztetett ki. Mielőtt azonban belépett volna ebbe a hivatalba, a könyvtár igazgatója, Toldy Ferencz Teleki József grófnak ajánlotta titkáruul, hogy nagyszerű művének, a „Hunyadiak korá“-nak megírásánál segélyére legyen és a vonatkozó görög forrásokat magyarra fordítsa.

Ezóta a grófnak 1855. febr. 15-kén bekövetkezett haláláig, megsztva, a sziráki kastélyban és Pesten élt, nagyobb részt a Hunyadiak korának megírásában segédkezve. Teleki József a nagy terjedelmű munkából csak a történelmi részt tárgyaló 4 első kötet kiadását érhetette meg, a 3 kötet oklevéltár (az egész műnek 10—12 kötete) pedig sajtó alá készen állott halálakor. Ennek kiadásával, valamint a történelmi rész számára gyűjtött adatok feldolgozásával és kiadásával a gróf testvérei, illetőleg az Akadémia, mint a kéziratok végrendeleti örököse, Szabó Károlyt bízták meg. Így kiadta az okmánytárt, valamint a VI. kötet első részét.

A sziráki munkálkodással egyidejűleg realépett arra a térre, melyen írói és tudományos működése legnagyobb részben mozgott: az ősmagyar történetírás terére. A görög nyelv ismerete, mint a mely megnyithatta előtte az ősmagyar történelem leghitelesebb, de addig legkevésbé használt forrásait, kétségkívül nevezetes indító ok volt tanulmánytárgya megváltoztatásánál, de volt ennél mélyebben

fekvő is. Erős fajszeretete, lángoló hevülete a magyar jellem és minden iránt, mi igazán nemzeti, a magyar történelem korszakai közül is azt választatá ki vele, mely a legmagyarabb volt. Senki nála mélyebb érzéssel nem áldhatja emlékét első királyunknak, a magyar állam második alapítójának, ki a keresztyénség fölvétele, valamint az alkotmány polgárius átalakítása útján Európát kibékíté népével s megadá ezzel az elengedhetetlen föltételeket a magyar államnak Európában való fennállhatására. Érdeme szerint méltánylá, hogy ama nagy alkotások következtében megnyíltak az ország kapui a nyugoti kultúra előtt. De egyszersmind átlátta azt is, hogy a nagy vívmány árában a nemzetnek veszítnie kellett eredeti sajátágaiból. Épp ennél fogva lelkét leginkább az a kor vonzotta, melynek több mint száz éves tartama alatt a magyarok Európa szívében az ősi hazából hozott nyers, de tiszta erkölcsökkel, legsajátabb intézményeikkel éltek. „Az ősi magyar szellem önálló működésének e korszaka“ büverővel ragadta magához. Föltárni ennek titkait, élte legszebb feladatául tűzé ki. És mint a munka embere a feladat teljesítéséhez a források fáradságos kutatásával, egybevetésével, kritikájával fogott.

Költői lelke ugyan először is megragadt a monda ama szálain, a melyek a nagy Etele hunjaihoz kapcsolák nemzetünket s Thukydides fordításából közölt mutatvány, mint az előző évek terméke, valamint egy rövidke értekezés után, „A Magyar Helynevekről,“ az *Új Magyar Múzeum* 1851-dik évi hasábjain *Priskos*nak az Attila udvarában járt görög követnek a történetét ismerteti és a jelentéséből fenmaradt töredékek gondos fordítását adja. De már a következő éven kezdve sűrűn követik egymást Árpádkori forrástanulmányai, vagy ezekre alapított értekezései jobbra az *Új Magyar Múzeum*-ban, de más lapokban is s majd utóbb a *Budapesti Szemlé*-ben.

Az előbbinek 1852-iki folyamában jelenik meg „A magyarok hadszerkezete Árpád korában“ című dolgozata, mely nagyobb részben Böles Leo császár adatainak hű fordítása. Miként a fiui kegyelet mély megindulással jelenik meg az ősök ereklýei előtt, az ő sorain is a teljes megilletődés hangja rezeg át, midőn „a nemzeti őstörténetben gyönyörködő magyar közönségnek“ bemutatja Leo adatait, azon Leoéit, ki a honalapító Árpáddal egyazon időben látta isten szép egét.

Ugyanazon évfolyamban byzanti írók alapján állítja össze a hazai és nyugoti évkönyvekben elhallgatott bolgár-magyar háború történetét s teszi annak idejét 888-ra. Főként byzanti írók adatait használva mutatja ki az ősmagyaroknak vérségi szerkezetét a „Hét magyar nemzetség“ című értekezésében, s állapítja meg a nemzetségek neveit. Biborban született Konstantinus ama szavaiból, hogy „A magyarok nemzetségei saját fejedelmeiknek nem alattvalói, hanem szerződésben vannak egymással a folyamok szerint, hogy a mely részen háború üt ki, azt egy szívvel-lélekkel segítendik“ — méltán olvassa ki azt, hogy a nemzetségfőnökök saját nemzetségüknek nem uralkodói, hanem csak vezérei s birái voltak, kik hatóságukat az ország köztörvényei szerint gyakorolták. Valóban elfogulatlan szemmel tekintve, lehetetlen föl nem ismerni a császár szavaiban egy, bár primitív, republicanus szellemű államszerkezet visszatükrözését, mely szerkezetet őseink kétségkívül Ázsiából hozták magukkal s mely e korban a vérszerződés vagy legalább Árpád választatása alapján átmenőben volt egy mondhatni alkotmányos egyeduradalomba. — A politikai hivatottságnak őseink részéről oly tanújelei ezek, hogy jelenlétük méltán vonhatta szerzőnk ajakára a szánalom mosolyát fajunk ellenségeinek, mint p. o. Schlötzernek olyan állításaira, a milyenek „Árpád magyarjait bárdolatlan, vad, éhen és meztelen bolyongó, míveltség és országultság fogalmával sem bíró csordának rajzolják.“

De lehetetlen Szabó Károly munkáit egy ilyen alkalommal csak cím szerint is felsorolni. Hiszen tudományos, kisebb-nagyobb munkáinak a száma 146-ra megy. ¹⁾ Elég lesz tehát, ha történetirői munkásságának csak főbb mozzanataira, eredményeire mutathatunk reá.

Nagy érdeme, hogy az ősmagyar történetírásnak egészséges irányt adott, mondhatni új alapokra fektette. Nagy baja volt a magyar történetírás e szakaszának, hogy Horváth István hatása alatt tévúton mozgott. E férfiú nagy tudományával még nagyobb tévelygéseibe sodort másokat is és divattá vált, helytelen alapokra fektetett szószármaztatásokkal pótolni a történelmi adatokat s fejteni meg a

¹⁾ Az Akadémiai Értesítő 1891. augusztus havi füzeté teljes jegyzékét adja Sz. K. műveinek, csupán az nincs megemlítve, hogy ő csatolt magyar fordítást a Toldytól kiadott Marci Chronicá-hoz, „Márk Krónikája a magyarok viselt dolgairól az ősidőktől MCCCXXX. évig.“ cím alatt.

hajdankor leghomályosabb kérdéseit. Érdekes, hogy maga Szabó Károly is tudományos pályája elején, egy pillanatra ennek az iskolának a hatása alatt állott. Ugyanis a Magyar Tudományos Akadémiának 1848. jun. 5-én tartott ülésében a 24 éves ifjú, mint vendég, az ó-hellén és magyar nyelv közötti rokonságot fejtegette. De világos elméje csakhamar az igaz útra vezérelte őt: a források kritikája útján elért fáradságos, de positiv eredményeken építeni fel az igaz történelmet. És e téren erős fegyver volt kezében görög tudománya, mely megnyitotta előtte azokat a forrásokat, a melyeket addig történetíróink vagy éppen nem, vagy helytelenül használtak. Ki merített is a byzanti írókból, csak másodkézből vagy selejtes latin fordítások közvetítésével tette. Ő azonban otthonosan érezvén magát közöttük, könnyen összevethette mind a nyugoti, mind a hazai forrásokkal, s ez úton megvilágíthatta őstörténelmünk sok homályos kérdését, meg annyira, hogy legkiválóbb történetíróink felhasználták vívmányait s módosították meghaladott álláspontjukat.

Meg kellett mutatnia erejét ama rejtély megfejtésén, a mely a magyar történetírás minden művelőjének útjába áll: a névtelen jegyző kora, hitelessége. A talány felett Bél Mátyás óta egész irodalom fejlődött ki. Hazai íróink részben mint védők, részben mint támadók szerepelnek benne. Bele avatkoztak német történetírók is s ezek természetesen legtovább mentek a tagadásban, tendenciosusan igyekeztek a névtelen jegyzőt úgy szólva a sárba húzni, az egész művet silány koholmánynak bélyegezni. Szabó Károly kiváltképpen *Béla király névtelen jegyzője és német bírálói* című 1860-ban a Budapesti Szemlében megjelent s főként Rösler ellen intézett cikkével szólott bele a fontos vitába, s bár a dolog természetéből kifolyólag a kérdés minden ágában nem mutathatott fel kétségtelen eredményeket, ellenfelein fényes diadalt aratott. Positiv adatokra, kétségtelen tényekre támaszkodva állította pellengére ellenfelei járatlanságát azon történelmi kérdésekben, melyekben csalhatatlan ítéletet véltek kimondhatni.

A kérdés máig sincs eldönvte s ki tudja mikor lesz. A mi Anonymus korát illeti, a vita mai állásából úgy látszik, hogy az azok részére fog eldőlni, kik inkább későbbre, mint korábbra teszik a jegyző korát s Szabó Károly utolsó nagynevű védelmezője annak a felfogásnak, mely szerint Anonymus I. Béla király jegyzője lett volna. Rösler sok tévedés után újabban egy erős érvet állított fel:

az oláh bevándorlás okából tenni későbbre az e népnek Erdélyben létezéséről szóló jegyző korát. Ezt az érvet felkarolta *Hunfalvy Pál* és meggyőzően tovább fejtette, bár aztán igen messze mennek Röslerrel azok, kik Anonymus korát a XIII. század vége felé teszik. Úgy hisszük, hogy Mátyás Florián érvelése a legerősebb, mely a XII. század végét vagy a XIII. elejét jelöli meg a sokat feszegetett kor gyanánt.

Ezzel természetesen Anonymus hitele némely különleges kérdésben meggyöngül, de azért, ha nem engedjük magunkat némely túlzásba menő ítélet által megzavartatni, bizvást mondhatjuk, hogy legkiválóbb történetiróink túlnyomó többségének a szemében Anonymus nem meseköltő, műve nem koholmány, mint Röslerék hirdetik s mint maga Hunfalvy hajlandó hinni, hanem egy tanult s gondolkozó férfiúnak magyar forrásokból és pedig a viszonyokból kifolyólag főleg a magyar hagyományból merített jóhiszemű műve, mely ennél fogva kellő kritikával használva, megbecsülhetetlen forrás őstörténelmünkre s kiválóan a honfoglalásra nézve. És a kérdésnek ezt az ágát ilyen értelemben Szabó Károly kritikája már eldöntötte volt.

Még Anonymus védelme előtt erős harczot vívott az 1533-iki csiki székely krónika mellett. Kemény József gróf, a magyar történelmi forrásoknak kiváló tekintélyű ismerője, Szabó Károlynak egy megjegyzésére az Új Magyar Múzeum 1854-iki folyamában éles hangon adott kifejezést abbéli meggyőződésének, hogy említett krónika nem egyéb mint koholmány. A megtámadott ugyanabban az évben és folyóiratban terjedelmes védelemmel felelt, kimutatván, hogy a krónikát nem lehet az 1695-ik, még kevésbé az 1796-ik évben koholtnak tekinteni, hanem az előbb, régi iratokból szerkesztetett s megfelelő kritikával adatai a történelemben értékesíthetők. Érvei oly világosak, oly meggyőzők voltak, hogy nagyérdemű ellenfele maga beismerte, hogy „a krónika hitelessége alapos készütséggel, dadalmasan kivívatott.“ Egy oly kiváló történetiró pedig, mint Horváth Mihály „Magyarország történelmének 1860-iki II. kiadásában a krónika illető helyeit gondosan felhasználta.¹⁾

¹⁾ Érdekes ennek az irodalmi vitának a családi háttere. Az öreg Szabó Mihálynak a forradalom után elborult lelkét csak fia irodalmi sikerei tudták felderíteni. De nagyon elsomorodott, midőn megjelent Kemény József gróf czikke, melynek „Risum teneatis amici“ végszavaiból következtetni lehet az egész

E műve, mely a már is jónevű író elsőrangú történetíróink közé emelte, előhírnökéül szolgált a székelyek történelme körül később kifejtett, mélyreható munkálkodásának. Ez aztán éles vitába sodorta egykori szeretett tanárával: Hunfalvy Pállal. A vita hévvel, olykor szenvedélyesen folyt, a nélkül, hogy a két jó barát benső viszonyán változtatott volna. Szabó Károly mintegy hazafias sugallatát követve hitelt adott a nemzeti hagyomány ama sokszoros előadásának, mely szerint a székelyek Attila hunjainak utódai lennének. E felfogás ellen erős érvekkel szállt síkra Hunfalvy s meg kell vallani, hogy utána aligha fog többé akadni történetíró, ki e leszámazást vitatni hajlandó legyen. Különben maga Szabó Károly is lehetetlennek ismerte el a nemzeti hagyománynak, a székelyek hun származásának *történelmi adatokkal* való bebizonyítását.¹⁾ De aztán igen messze megy Hunfalvy, midőn nyelvészeti alapon indulva el, a székelyeket telepítvényeseknek tartja, sőt éppen Sz. László vagy utódai által telepítetteknek. Szabó Károly különböző ide vonatkozó munkálataival, támaszkodva a történelem tanuságaira, különösen pedig a régi székely jogviszonyokra, intézményekre, meggyőződés szerint kétségtelenül kimutatta, hogy a székelyek nem telepítvényesek. S így bizton mondhatjuk, hogy az igazság középütt van. A hunutódságról nem beszélhetünk, de minden oda mutat, hogy a székelységnek Erdély bércei közé települése a honfoglalással egyidejű. S talán földrajzi fekvésük, Magyarország központjától való távolságuk, másfelől a keleti kultúrák ellenében biztosítandó jó szolgálataik iránti tekintet, azok a szempontok, melyek figyelembe veendőek annak kimagyarzásánál, hogy vérségi institúcióik hosszasan fenmaradhattak, míg nyugati testvéreiknél a központi hatalom fejlődésével azok korán elenyésztek.

hangjára. Haza látogató Mihály fiának lesujtva újságolta, hogy „öcsédnek vége! K. J. gróf bírálta munkáját s teljesen összetörte öcsédet!“ Mihály vigasztalta, hogy a mennyire ő megitélheti, a bírálat nem egészen alapos, — megfelel erre Károly!“ „Dehogy! Dehogy több ember az ő nála! S azt mondom, ne vakmerősködjetek, előre meggondoljátok mibe kezdetek! Ve. sate diu, quid valeant humeri!“ — Nem sokára aztán diadalmasan mondhatta Mihály: „No bezzeg összetörte Károly a nemes gróft, csak az a kár, hogy keztyüs kézzel.“ — „Annak örülök fiam! válaszolt az apa, felteszem a grófról, hogy nem csak a Károly csapásai fájnak neki, hanem azok talán még jobban, a melyeket ő mért Károlyra.“

¹⁾ Századok 1880. 310. 1.

A Kemény József gróffal folytatott vita következtében hivta fel reá Szalai László *Thierry Amadé*, a nagynevű francia történetíró figyelmét, ki két évvel előbb tette közé Attiláját a *Revue des deux Mondes*ban s művét tovább szándékozott folytatni. Felhatalmazta a fiatal magyar történetírót Attila és az Attilamondák lefordítására s egyszersmind levelezésbe bocsátkozott vele. Szabó Károlynak művére tett megjegyzéseit felhasználva adta ki aztán újlag *Attila történelmét*, megtoldván *Attila fiainak és utódainak történelmével*. A mű előszavában elismerését fejezi ki a hírneves történetíró több hazai tudós segédkezéséért, de különösen Szabó Károlynak mond köszönetet becses jegyzeteiért. Thierry érdemei iránt Szabó Károly is lerótta a legméltóbban adóját, midőn szép magyar nyelvre fordította le az imént említett munkák mindenikét.

A hazai történetírás és az iránta való általánosabb érdeklődés fölkeltése tekintetében első rangú szolgálatot tett, midőn több fontos latin és görög nyelven írt történelmi forrásunkat magyar nyelvre fordította. A fordítás hűsége, szabatossága magától értetődött egy olyan szakértő részéről, de oly szép magyarsággal, mely egyúttal volt modern és a tisztos hajdankor lehet magán hordozó, csak ő tudta tolmácsolni régi krónikásainkat. El is kapkodta a közönség Anonymusnak 1859-ben megjelent fordítását, úgy hogy pár hónap múlva új kiadást kellett rendezni. Ezt gyorsan követték *Rogierius* Siralmas Éneke, *Tamás* spalatói esperes Tatarjárás története, *Kézai Simon* Krónikája, s *magyar szentek legendái*. Ő csatolt magyar fordítást a Toldytól 1867-ben díszesen kiadott *Márk Krónikájához*, 1875-ben pedig lefordította *Kritobulosz* II. Mehemet életét.

Az ötvenes és hatvanas évek forrástanulmányai, ezekre alapított értekezései *A magyar vezérek kora* című, Szabó Károlynak fő történelmi munkájában kristályodtak. A mű eszméje 1850-ben fogamzott meg lelkében s húsz évi munkásság eredménye. Érvényesült benne történetírói egyéniségének minden jó oldala: a lelkiismeretes és legapróbb részletekig kiterjedő forrástanulmány, világos okoskodás, higgadt ítélet, a tárgy iránti lelkesülés, egyszerű és nemes előadás, melyen meglátszik a classicus iskola s mégis mintaképe a magyar érzéssel való írásnak.

A székelyek eredetére, jogi intézményeire, történelmére vonatkozó és különböző időkből származó dolgozatai, oklevélgyűjteményei

hasonlóképpen a megírandó *Székelyek Történelme* előmunkálatai gyanánt szolgáltak. A kortársak egybehangzó ítélete szerint ő látszott a nehéz feladatra leghivatottabbnak. Mikó Imre gróf e czímen fejtett ki nagy buzgalmat, hogy őt Magyarországból Erdélybe telepítse át, s midőn a székely pályadíj-alap létrejött, ő kéretett fel a székelyek történetének megírására. Vállalkozott. Előbb az Oklevéltárt akarta kiadni s azután szokott lelkiismeretes munkával irni meg a történelmi részt. A kérlelhetetlen sors azonban bele szólott s az *Oklevéltárnak* kiadta ugyan 3 kötetét, a negyediket sajtó alá készítette, de a mű megírásához nem foghatott.

S most szólani kellene irodalmi munkásságának eddig még nem érintett, de azért nem kevésbé fontos ágáról. De ennek megvilágítása végezt szűkség lesz további életrajzi adataira, melyektől történetírásának általános ismertetése végezt a sziráki élettel váltunk meg.

Ez utóbbi kedves emlékü lett reá nézve az által, hogy ez alatt ismerkedett meg *Meskó Idával*, Meskó István nagybirtokos s sziráki kerületi ügyvéd és Nedeczky Anna leányával, kit 1855 telén mint nagy-kőrösi tanár nőül vett s ki egy boldog és virágzó családi élet legszébb örömeit szerzé meg neki.

Az ifjú tudós hire hamar bejárta az országot s még sziráki élete alatt három tanintézetbe, u. m. a hód-mező-vásárhelyi gymnasiumba, késmárki lyceumba és a nagy-kőrösi ref. főiskolába választott meg tanárrá. Ő a nagy-kőrösi görög nyelvi tanszéket foglalta el az 1855-ik év őszén s ezzel tagja lett annak a páratlan tanári karnak, melyhez hasonlót nem bir felmutatni gymnasiumaink története, mert amaz egyszerre látta kebelében Szabó Károlyon kívül Arany Jánost, Szilágyi Sándort, Salamon Ferenczet és Mentovich Ferenczet, nem sokkal előbb Szász Károlyt. Az annyi tehetséget és annyi hazafias lángot egyesítő collegiátus egyike volt ama szent tűzhelyeknek, melyek az elnyomatás szomorú korszakában fölkent ápolói, föntartói valának a hazafias lángnak, nemzeti hitnek, bizalomnak. Mennyi lemondásba kellett kerülnie Arany Jánosnak az ő temperamentuma mellett, hogy fölcserélje szalontai kényelmét egy nagy-kőrösi rozoga ház kellemetlenségeivel, jóllétét mostoha anyagi viszonyokkal. De a nagy költő, kiben a nemzeti géniusz öltött alakot, mire nem lett volna kész, ha megsebzett nemzetéért kellett munkálnia? És a nemes törekvésekben versenyzett vele az egész testület, harcztot víva az

abszolút kormány zaklatásaival, melyeket a nemzeties szellemű tanintézetek ellen folytatott.

Szomorú kor! melynek mégis volt vonzó oldala! Midőn a nemzeti elem vissza lett szorítva a közélettől, a politikától: a társaságokba menekült. S mily őszintévé, mily emelkedetté teszi vala ezeket a politikában uralkodó nemes egyetértés! A mai boldogabb időkben méltán fájlalják letűntét azok, kik részesei voltak. A legtarkább társaság, ha már együtt volt, pár percz alatt egyetértett a legfájóbb érzésekben, hogy aztán hűnek maradva a jó magyar természethez, humoros ötletekkel derítsék fel egymást. Hátha még olyan szívek és olyan szellemek találkoztak össze, mint a nagy-kőrösi tanárokéi! Sirva vígad a magyar! Igaz volt ebben az illustis társaságban is. Fájt a haza sorsán való töprenkedés, de tetterre hevített, s már tetterejük érzetében bizalommal néztek a jövőbe, és fellendülő szellemük elmés ötletektől szikrázott. Élceikről, tréfáikról egész hagyomány kering az országban.

Szabó Károly tehetségeihez és hajlamaihoz képest különösen Szilágyi Sándorral és Arany Jánossal volt szorosabb viszonyban. Előbbivel történelmi kutatásokat tett. Együtt adták ki 1856-ban Balla Gergely *Nagy-Kőrösi Krónikáját*, jegyzetekkel ellátva. De azután is, hogy sorsuk elválasztotta őket egymástól, dolgoztak sokat együtt, egymásnak. Mint az Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtárnoka különösen készséges örömmel adta régi jó barátja rendelkezésére a Múzeumnak Erdély történelmére vonatkozó gazdag kútforrásait. Költői lelke viszont Aranyhoz vonzotta őt, s meg is szerzé számára a nagy költő baráti hajlamát. A görög költészet és a magyar népdalok szépségei voltak többnyire komoly társalgásaik tárgyai.

Szabó Károlyt az egyháztanács a collegium könyvtárnokává is megválasztotta s e minőségében buzgalommal és előszeretettel látott hozzá az akkoriban egy nagyobb adomány következtében tetemesen megszaporodott könyv- és kéziratárnak egészen új rendezéséhez. De tanári és könyvtárnoki teendői mellett is jutott ideje irodalmi munkásságra s folyóirataink, különféle lapjaink sűrűn hoztak tőle kisebb-nagyobb, de mindig becses dolgozatokat.

E nagy és érdemes munkásságot kívánta a tud. Akadémia jutalmazni, midőn 1858-ban, tíz évi szünet után tartott első nagy

gyűlésén levelező taggá választotta. E kitüntetést 1871-ben az akadémiai rendes tagság követte.

A székelyek történetére vonatkozó cikkei feléje irányítják Mikó Imre gróf figyelmét, ki benne látja már a székelyek történetének jövődjét s ez okból, mint az erdélyi ref. egyházkerület főgondnoka, 1858. szept. 10-én felajánlja neki a nagy-enyedi classica-philologiai tanszéket. A következő év februárjában meg is választatik, de a megválasztott nem merte családját útnak indítani az Erdélyből hallatszó nyugtalanító hírek miatt. A gróf méltányolá aggodalmait, egy évi helyettesítést ígért kieszközölni, de csakhamar egyéb terve lön vele. Ugyanis a gróf nagylelkű adománya, nemes buzgalma, valamint hazarészünk áldozatkészsége lehetővé tették, hogy 1859. nov. 25-én megtartassék az Erdélyi Múzeum-Egylet alakító közgyűlése. Ez őt választotta meg az egylet könyvtárnokává.

Nemsokára Kolozsvárt volt „óhajtásainak, vágyainak leginkább megfelelő pályatérén,” mint mondá megválasztatására adott köszönő iratában. Hévvél fogott a rendezéshez s ebben, valamint a fejlesztésben, kezelésben mintaszerű munkásságot fejtett ki holta napjáig. De ő a könyvtárnak nemcsak hű őre és gondos kezelője volt, hanem egyszersmind tudós felhasználója, úgy hogy ezen az úton hazánk első könyvismerője, a magyar bibliographia megalapítója lett. Az 1878-ban nyolczadfélszáz lapon megjelent *Régi Magyar Könyvtárában* közrebocsátotta az 1711 előtti magyar nyomtatványok czimmásait. Hasonló munkák nem készülhetnek el egy pár év alatt. Ő mondhatni attól az időponttól kezdve gyűjtötte hozzá előbb ismereteit, majd az anyagot, hogy tudományos pályára lépett. „Toldy Ferencz hatása ébresztette s ápolta — mint maga írja — lelkében a nemzeti irodalom iránti lelkesedést és könyvbuvárlati szenvedélyt” s már akkor, midőn mesterénél a *Magyar Tudósok Táran* dolgozott, feladata megkívánta, hogy jegyezgesse a könyvek czímeit papirszeletekre, a melyeket tréfásan bankóknak nevezett. E foglalkozás már érdekeltséget keltett benne a régi magyar könyvészet iránt. Nagy bibliográfiájához pedig az alapeszme kőrösi tanársága alatt fogamzott meg benne. Midőn t. i. a Szilassy Ferencz volt koronaőr gazdag könyv- és kéziratára a nagy-kőrösi collegiumnak adományoztatván, neki az egész könyvtárt újonnan kellett rendeznie: e munkánál külön választotta az 1711 előtti nyomtatványokat. Ugyanezen eljárást követte az Er-

délyi Múzeum könyvtárában, hol maga készítvén el az ősnymotatványokról a czédula-katalógust, a XVI. és XVII. századi magyar irodalmi termékek nagyobb részének pontos jegyzékéhez jutott s ezzel létre jött egy nagy szabású könyvészeti mű tervezete, sőt alapmunkája. De a mű anyagából még sok hiányzott. Rendre felkereste tehát az erdélyi könyvtárakat, iskolákat, kolostorokat, mindig magával hordozva czédula-katalógusát, melyet hova-tovább a talált könyvek címének pontos másolatával mindinkább gyarapított. Mikor aztán készen volt az erdélyi könyvtárakkal, munkálatai eredményét részben közzétette az Erdélyi Múzeum Évkönyveinek V. és VI. kötetében.

De hátra voltak még a magyarországi könyvtárak. Megjárta ezeket is: egy részüket tisztán e czélből tett útazásai, más részüket a Magyar Történelmi Társulat kirándulásai alkalmával. E társulatnak elejétől kezdve buzgó tagja, kirándulásainak megszokott alakja volt. Az utóbbiak központjából kész örömmel ment minden mellék-kiszárlásra, hol könyvtárra számíthatott. Így aztán 20 évi útazgatás és munka eredményeként, miután befejezte hazánk három leggazdagabb könyvtárának: a magyar Nemzeti Muzeum, a magyar tudományos Akadémia és a budapesti m. k. egyetem könyvtárainak s ezenkívül még néhány száz hazai könyvtárnak átkutatását, és pedig úgy, hogy nem csak a czímtárakat, hanem magukat a könyveket is gondosan átforgatta: elkészült a Régi Magyar Könyvtár I. kötete, a magyar irodalom tudományos buvárlóinak, tanárainak, könyvtárak kezelőinek e kincs-bányája. E kötetből győződött meg először örömmel a nemzet, s meglepetéssel a külföld, hogy hazánk a XVI. és XVII. században olyan szellemi munkásságot fejtett ki, mely békés időben is becsületére vált volna, annál fogva pedig, hogy a német s török ellen vívott folytonos harcok között végezte, valósággal csodálatra méltót mivelte. A műben foglalt 1793 czímmást, valami 100 kivételével, mind az eredetiről másolta le, nagyobb részükhöz pedig kisebb-nagyobb könyvészeti tanulmányt csatolt, sokszor gazdag ismereteiből állapítva meg a névtelen, vagy álnév alatt irt szerzők valódi kilétét, a kelet-nélküli könyvek nyomtatási helyét, évét. És oly kimerítően készült a munka, hogy megjelenése után 14 év alatt csak 309-re megy azon címek száma, melyekkel részben Szabó, részben az ő buzdítása folytán mások járultak hozzá a Magyar Könyvszemle hasábjain.

De a magyar nyomtatványokhoz jól illett volna oda csatolni a

más nyelvűeket is. Az I. kötethez a másodikat is megírni. Barátai bízdtatták, de ő eleinte idegenkedett a nagy munkától, tudta mibe kerül s nem akarta, mint mondá, az országot ismét nyakába venni. Nem is vette, és a mű mégis elkészült. Mert az 1882-iki könyvkiállításra szépen az ország középpontjába vitték egyebek közt azon könyvek nagy részét is, a melyek a Régi Magyar Könyvtár II. kötetébe voltak fölveendőek. Természetesen ez nem volt minden, megint hiányzott még sok. De most már meg volt törve az út, az első kötettel megmutatta, mire van szüksége a bibliographusnak, megmutatta, hogy egy ily munka milyen hasznos és szükséges a magyar tudományosságra nézve s most már csak fel kellett hívnia az ország könyvtárnokait s ezek beszolgáltatták adataikat, beküldték magukat a könyveket, czímeik lemásolása végett. Mind ez nem mentette fel a mestert az útagatásoktól, de a munka mégis könnyebben haladt s 1885-ben már kiadhatta az Akadémia a II. kötetet, mely magában foglalja az 1711 előtt hazánkban megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványokat, 2452 czímmel. Tehát számba véve a későbbi adalékokat, közel 400-al megy többre az 1711. előtti idegen nyelvű nyomtatványok száma, mint a magyar nyelvűeké, de miként Szabó Károly megjegyzi, „a XVI. és XVII. század magyar irodalma az egyes munkák terjedelmét, fontosságát, értékét és a korra gyakorolt hatását tekintve, hasonlíthatatlanul magasabban áll a hazai nem magyar nyelvű irodalomnál.“

S alig volt készen a nagyszabású mű, az Akademia irodalomtörténeti bizottsága megbizta, hogy egy III. kötetben állítsa össze a magyarországi írók külföldön megjelent munkáinak czimmásait. Az eddigi sikerek kedvet keltettek benne erre a munkára is, hozzá látott s egybe is gyűjtötte az anyag nagy részét, de a munka befejezését nem érhetette meg.

Mint múzeumi könyvtárnok sem hagyott fel a tanársággal. A kolozsvári ref. collegium felső osztályaiban a görög nyelvet tanította a tudomány-egyetem fölállításáig. Midőn pedig ez bekövetkezett, másra gondolni sem lehetett a magyar történelmi tanszék betöltésénél. Ő neveztetett ki tehát reá. Ezóta egyetemünk egyik büszkesége volt 1890. aug. 31-kén bekövetkezett haláláig. Karának első prodekánja, majd dekánja, az egyetemnek pedig az 1882²/₃-ik tanévben rectora volt.

Az egyetemen új tér nyílt meg előtte nagy tudománya terjesztésére. Munkaszeretetét, köteleességtudását magával hozta ide is. Minden egyes előadása lelkiismeretes munka eredménye volt, pontos kidolgozása a tárgynak. Előadásaiban nem annyira a történetírás bevégezett eredményeit ismertette, hanem hallgatói előtt mintegy újra szerkesztette a történelmet, felhordván az adatokat, bírálván és összehasonlítván a forrásokat s végül levonván ezekből a következtetéseket. Lélekkel és elevenességgel beszélt, mint ez természetének megfelelt.

Tanítványai szeretettel csüngtek rajta. De hát lehetett-e őt nem szeretnie annak, ki csak ismerte? Már egyedül munkái után is felismerték benne országszerte a szív emberét. Midőn a mintegy 30 éves férfit több tanintézet egymással vetélkedve igyekszik meghódítani magának, a megválasztását tudató iratok lerázzák magukról a hivatalos nyelv rideg formáit és lendületes, hozzá illő meleg szavakkal igyekeznek őt lekötelezni. Ő maga mondhatni gyermeketeg bizalommal volt az emberek, szíves elismeréssel érdemeik iránt. Őszinte és közlékeny. Érdekes és szeretetreméltó vegyülete a szelid természetnek és lobbanékony szenvedélyességnek. Egy röpke vélemény, mely nem talált be észjárásába, elegendő volt érzékeny és fogékony lelkét fölháborítani s ilyenkor mint a tiszta égbolthba előtörő vihar, úgy változott át hirtelen szelid tekintete s szórták a villámokat előbb nyugodt kék szemei. S ismét egy röpke gondolat, melyet ő talált — s megtalálta mindannyiszor — kéznél volt, hogy arany hídul szolgáljon a békekötésre, melyhez az átmenet egy jó ízű nevetés vala részéről, kísérve aztán igazolással, magyarázatokkal. — Ilyen emberre neheztelni senki sem tudott. Szakmájának irodalmi művelése gyakran erős vitába sodorta őt, de irodalmi téren mindig nyugodt, kiméletes maradt, méltatlanul sohasem sértő. Nem volt irodalmi ellenfelei közt egy is, ki tisztelettel ne adózott volna neki.

A társaságban örökös jókedv sugárzott belőle, készen állva mindig jóízű eredetiséggel előadott megjegyzésekre. Életszükséglete vala naponként megjelenni a szellemes és jókedvű társaságokban. S ki vette volna rossz neven a munka e példányszerű férfiától? Mert bizony sokat dolgozott s gyakorta lélekölő munkából hozta ki a szellemet.

Az elért nagy eredményeket kétségkívül első sorban tehetségeinek köszönhető, de nagy munkássága csak úgy volt véghez viheto,

hogy *lélekkel* dolgozott. Az ifjuság, melynek élete nagyobb részében oktatója volt, sokat tanulhat holta után is: nemcsak maradandó becsű szellemi hagyatékából, hanem élettörténetéből is. Megtanulhatja mindenek előtt a munka becsülését és szeretetét; megtanulhatja, hogy bár erős akarat mellett ugyanazon tehetségnek különböző életpályákon is lehet sikert aratni, de tehetség és hajlam nem járnak mindig karöltve s szerencsés az, ki ha felismerte tévedését a pályaválasztásban, elég határozottsággal bír még ifjúi erejének birtokában térni új útra, olyanra, melyen kedvvel fáradhat, melyen a munka, a mindennapos siker ragadja magával. — De bármely pályán sem mutathatni fel nagyot, maradandót őszinte törekvés, fenkölt vezéreszmék nélkül. S Szabó Károly már az első lépésnél tisztában volt, hogy mint a szellemi művelődés harczosa fogja hazáját szolgálni. Célját kora általános divata és felfogása szerint a jogi, az ügyvédi pálya révén vélte leginkább megvalósíthatni. De ugyanezen az úton kellett életét is fentartania s csakhamar meg kellett győződnie, hogy az ügyvédi pálya, mint kenyérkereset, nem egyezik hajlamaival. Szakított hát vele s rajongva ment a tengerre. Ki csak mint ősz tudóst ismerte őt, vagy ki előtt a szülőföldjét imádó ifjú képe lebeg, e lépést tőle könnyen meglepőnek, csaknem érthetetlennek hihetné. Pedig a dolog egyszerű. Hazánk akkori elmaradottsága, ezerféle baja oly fájón emésztette a hazafiak szívét, és a kibontakozás csak a messze jövőben s talán itt is csak csodás erők közbejöttével ígérkezett s im elhangzott a jövő férfának kiáltó szava: *Tengerhez magyar!* — ígérvé a messze tengerek hatalmától a honnak megifjító erőt! ... Oh! hogyan maradt volna érzéketlen a 22 éves ifjú, kinek hazáért vert szive, kinek költői lelke őszekötötte a multat és jövőndöt, kinek képzelete a tenger végtelenségéből hitte megszerezhetőnek a modern Magyarország dicsőségét! ... Az ábrándok szétfoszoltak ... A szép álomra rideg való! ... Ha az ügyvédi pályánál a hajlam, itt meg a tehetség hiányzott. Nem a szellemi, mert egy rövid cursus alatt is küzdve sok nehézséggel, a tengerész iskola büszkesége lett, de gyöngéd testalkata tiltakozott a nehéz pálya ellen. Még kecsegtették újabb kísérlet lehetőségével, de ő félig tenni mit sem akart. Az evező helyett tollat vett hát kezébe, hogy ezzel rójja le kötelességét a haza iránt. Mint nyelvész és irodalmár kezdi az új pályát. Elmélyed a classicusok szépségeibe, de szenvedélyes természetét különösen Euri-

pides vonja, az emberies érzelmek, szenvedélyek e nagy interpretatora. Nyelvismeretei csakhamar alkalmat adnak történelmi kutatásokra s ezzel reá lépett arra a térre, mely kiforrott tehetségeinek leginkább megfelelt s melyen a legnagyobb sikereit aratta.

Hogy e sikerek mélyre hatottak, hogy mindaz, mit Szabó Károly irt, a tanteremben, a társaságban, a közéletben beszélt azon egyszerű modor mellett is, melyben előadta, mély nyomokat hagyta maguk után: abban leli nyitját, hogy az ő egyénisége eszmét képviselt. Ez eszme: *a magyar hazafiság*. Mintha csak azért született volna, hogy ez benne testet öltjön. Mind az, mit cselekedett és mondott, ennek bélyegét hordta magán; életének, hatásának ez gloriája!

Ha visszatekintett változatos életére, sok édes emléken, sok fárasztó munka szép jutalmán merenghetett, de életének egyetlen szakát sem becsülte oly nagyra, mint azt, melyben hazáját fegyverrel szolgálhatta. Szívesen beszélt a dicső napokról s ilyenkor szemei szokatlan fényben ragyogtak; — övéinek pedig meghagyá, hogy féltett ereklyeként őrzött honvéd köpenyét vele együtt adják a haza földének át! Úgy leve.

De mily kegyetlen volt a sors, hogy neki elébb kellett mennie, mintsem megülhette volna honfitársaival együtt a magyarság ezredéves ünnepét. Huszonhat éve múlt, hogy hazafias cikket irván az ifjúsághoz, fájó s im igaz sejtelemmel sorozta magát azok közé, kiktől e boldogság meg lesz tagadva... S mégis csalódott! Hisz benne a magyar hazafiság öltött testet, ő ennek az eszmének élt, ezzel forrt egygyé, ez pedig örökkön élni fog! Szemem előtt megnyílik a jövő s látom, hogy a késő unokák, ez egyetem lelkes ifjúsága szent áhítattal zárandokolnak sírodoz, hogy hazafiságukat — nem mondom tanulják, mert a hazaszeretet nemünknek vele született égi adománya, de hogy megszenteljék sírodon!... s te boldogan pihensz, mert a régi dicsőség ereklyéje nyugpárnád s szived felett az örök-ifjú Magyarország képe ragyog!

SCHILLING LAJOS.